

csakis olyan szlávoktól vehették át az *ablak* szót, akik *boronafalú* házakban laktak. Ebből a körülményből tehát arra lehet következtetni, hogy a magyarok először olyan szlávok szomszédságában kezdték felcserélni sátorlakásukat az állandó házzal, akik nem veszőfonásos, hanem *boronafalú házakban* laktak. Mivel *Melich* kutatásai szerint a honfoglalás táján csak a fátlan Alföldön volt némi gyér bolgár-szláv lakosság, ezek pedig aligha lakhattak boronafalú házakban, míg ellenben a Dunántúl és a Felvidék erdős-dombos vidékeinek sűrűbb másfajta szláv lakossága bizonyára boronafalú házakban lakott, azért fel kell tennünk, hogy ősünk *nem itt az Alföldön*, hanem a dunántúli szlávok szomszédságában kezdtek először állandó (boronafalú) házat építeni, s ennek következtében *ezeknek nyelvéből* vették át a házépitésre vonatkozó szláv eredetű műszavakat, egyebek között az *ablak* szót is, nem pedig az itt az Alföldön lakó bolgár-szlávoktól, akikről különben is bizonytalan, hogy használták-e még az *oblok* szót a XII–XIII. sz.-ban, mikor a magyarság tömegesebben kezdte felcserélni sátorlakását az állandó házzal.

Cs. Sebestyén Károly. *)

A közigazgatás népi szervei.

A legparányibb emberközösségi sejt is megalkotja a maga szervezetét, hiszen a legkisebb egység is ad jogokat, de legfőként köteleességeket. S amint az állandó letelepülés következtében többen kerülnek együvé a közösség, a falu keretébe, a legprimitívabb körülmények közt is szükség van bizonyos szervezethez. A fejlődésben pedig, amely nagyobb körök egymásra utaltságát idézi elő, számtalan újabb és újabb alakulat csatlakozik, s ezek mind vagy magának a népnek vagy a környezetnek, körülményeknek hatásaiként alakulnak ki. *Tagányi* is utal arra, milyen fontos néprajzi, jog- és gazdaságtörténeti szempontból a falusi nép jogainak és kötelelességeinek ismerete. Különösen ott jelentősek ezek, ahol az úgynevezett falutörvényeket a földesúri hatalom nem korlátozta, mint a székely falvak s a szabad községek, mezővárosok, pl. a hegyaljai és hajdúvárosok, nemesi közbirtokosságok stb. falutörvényei.

E dolgozat célja épen az, hogy összeállítsa a falusi közigazgatás szervezetét, az abban ténykedő személyek feladatkörét. Természetes, hogy itt nem választható el a szabad s úrbéri joghatóság alatt levő községek szervezete, mert a kölcsönhatás oly erős, hogy egyik a másik nélkül szinte meg sem érthető. Hogy milyen fontos ez a feladat, megállapíthatjuk abból, hogy — amíg a levéltárakban levő anyag,

*) A cikkemben felhasznált nyelvészeti adatok nagy részét *Horger Antal* szívességének köszönhetem.

bár jórésze kiadatlan s így alapjában véve ismeretlen, de mégis megmarad, — addig a nép tudatában levő íratlan anyag nyomtalanul elvész. E dolgozatnak tehát egyik főfeladata rámutatni a hiányokra s felhívni a figyelmet azok kiegészítésére abban az időben, amikor még talán valamit tehetünk. (V. ö. Ethn. 28 : 44.)

I.

A közösségnek vezetőre, irányítóra van szüksége. A család-közösségből faluközösség válik, melynek vezetőjét a közösség tagjai maguk közül választják. A község vezetője a bíró, választását, hatáskörét ma a törvény szabályozza. Az igazgatás feladatának kiszélesedésével az egyes körök szükségszerű megosztódása kellett, hogy bekövetkezzék s azok ellátói szintén bírók lettek, sőt midőn már egyes alantasok felett álló, mintegy ellenőrzőről volt szó, az is bíró elnevezést nyert. Ilyenek a következők:

közbíró: első bíró¹ vagy amint Comenius írja: arbiter², (királyi biztos³), schiedsrichter⁴, diaeteta, sequester⁵, békéltető⁶;

törvénybíró: apróbb perekben ítél⁷;

második bíró: vagyont kezel⁷;

őregbíró: arbiter, praetor urbanus, stadtrichter⁸;

parasztbíró: judex civilis, civilrichter⁹;

bírákok (bírókok): a falu előljárói¹⁰;

falnagy vagy falusi bíró¹¹; gereb, bíró¹²;

a nemes faluk bírása: *hadnagy*, „nemesek, vagy városi s nemes között határ miatt vagy szőlőgyepű felől való döntésre a nemesség által választott principális“.¹³

Verőcén „a kegyelmes urbarium szerint minden esztendőben, mindszent havában történt a bíró választás, még pedig többnyire Erzsébet napján . . . Ekkor az uradalomtól meghatalmazott tiszt négy személyt, azaz két katolikust és két reformátust ajánlott, s ezekből választott azután a közönség egyet bírájának. A választottak minden vallási tekintet nélkül egyenesen az illető egyházba mentek párosan szép renddel, s ott egy rövid beszéd után az új bírót meghiteltették“.¹⁴ Érdekes szokás volt Kisvalkócon hajdan, hogy a községbeliek bírájukat hetenként választották.¹⁵ Az ország egyes részein a községbírói hivatalt jelképileg adta át a kilépő bíró az újonnan megválasztottnak, ez a „bírói pálca átadása“; ezen formalitás megtörténte után léphet az új bíró hivatalába.¹⁶ Agárdon bíróválasztáskor a kalodát felbokrétázva viszik az illető házához. Ilyenkor „oly komolyságot követelnek minden kísérőtől, hogy aki ide s tova nézne, vagy elmosolyodnék, azt megbírságnának“.¹⁷ A Sopron-megyei Szil és Kistata községekben a bíróválasztás után a közönség ősi szokás szerint viszi a bírói táblákat az újonnan megválasztott előljáró házához.¹⁸ Szarvason „a mindszentek napja előtt változó kisbíráknak és hadnagyoknak a volt bíró egy kis mulatságot ad („bábaestélye“),

és ezek az újonnan születendő gyermek mellett levő bába szokása szerint, a helyébe választandó bírót bevárják”.¹⁹

Kovács Márk a bíró kötelességeit a következőkben állapítja meg: felügyelet a személyi, erkölcsi és anyagi biztonságra, rendeletek végrehajtása, bűnösök megbüntetése s a közterhek igazságos felosztása.²⁰ Igen fontos feladat volt a községi közigazgatásban a határok megállapítása, megújítása abban az időben, mikor még azokat a hivatalos hatóság telekkönyvben nem fektette le. Ma már erre nincsen szükség, emléke azonban sok helyen máig fennmaradt s népi szokásként különféle magyarázatot adva neki, megünneplik. — A határokon magas dombot emeltek földből vagy kőből s midőn ez megtörtént, az előljáróság a néppel együtt a helyszínre ment s annak emlékeztetere a fiatalabbak közül néhányat a dombra fektetve megcsaptak e szavak kíséretében: „Emlékezzetek meg, hogy ekkor és ekkor stb. a határt itt hánytátok”. Néhol azután a megcsapottak jutalmat kaptak. Így jegyzi fel ezt többek között a dömsödi jegyzőkönyv 1755 karácson hó 11-én.²¹ A derecskei városi levéltár 1843-as adatai nyomán „ősi szokás szerint csupán azért, hogy a helyre az illetők inkább emlékezzenek, az új hányású határdombokon néhány suhanc megbotoztatott”.²² Csitáron határkő lerakáskor a bíró, esküdtek, kisbíró kiássák a gödröt; a bíró kezébe veszi a követ, mindnyájan letérdelnek s ezt mondják a bíró után: „Gyicsiértessen a Jézus Krisztus! Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istenkiének nevében Amen. Aátkozott legyen a cseliéd mindezen, mind más veloagon, aki jezt a követ a tyisztet kütanoács tutta niekü emozdittya iés tyüzes ember voállýiék belüle”. Ezért az eljárásáért minden kő után 50 krajcár jár az előljáróknak.²³ Zala-Egerszegen minden évben Nagyszombaton éjjel van a határjárás, s ezt a nép ma történeti hagyományra, a török fölött egykor ugyanezen időben aratott győzelemre alapítja.²⁴ Székelyföldön húsvét szombatján tartottak minden évben határjárást: a templom előtt gyülekeznek vacsora után s ott egyikük elmondja, hogy húsvét szombatja lévén, ősi szokás szerint a határt megkerülni, a határhalmokat megújítani, forrásokat megtisztítani, a mezőre áldást s az égi csapások eltávozását kérni összegyülekeztek. Ezután vezetőket: főkirálybírót, dulókat, bírakat, kémet, káplárt, papot, énekvezetőt választanak, akik közül mindeiknek megvan a maga feladata. Ezután énekelve elindul a menet. Útközben azokra, akik már többször voltak határtkerülni s a határdombokat még sem tudják kijelölni, akik későn érkeztek az ünnepélyre, s akik útközben rendetlenkedtek, nem énekeltek stb. ítéletet mondanak, melyet a felhányt és megnyitott határhalmokon 6—12 pálca ütésig, végre is hajtanak. Menet közben az útkjokba eső mezei forrásokat kitakarítják s rövid imát mondanak, hogy az Isten bő forrással, jó ivóvízzel áldja meg azokat. Visszatérve a templomhoz, a főkirálybíró figyelmezteti őket, hogy az ősméneti szokást tiszteletben tartsák, a falu határait el ne felejtsek, az elhányt vagy felejtett

halmokat megújítsák, a község igazait védjék, stb.²⁵ Nyáradmentén (Szent-Gericze községben s környékén) is megvan a nagyszombati határjárás; itt azonban már a falu fiatalsága, a legények végzik. Ősszegyűlnek a piacon s a hagyományokhoz hűen választanak egy dulló-biztost, bírót, esküdtet, stb. Azután elindulnak a búzaföldre zsoltárokat énekelve, közben hálaimádságokat mondanak, hogy az Isten megóvta a határt s kéri, hogy adjon bő termést, stb.; a határon pedig mindkét község határának jó terméséért imádkoznak. A tisztviselők a rendre ügyelnek fel s a rendetlenkedők felett a dulló-biztos ítélkezik, amit a hajdú hajt végre (rendesen néhány mogyorófa-pálca ütés).²⁶ A szokás teljes elváltozását mutatja a következő Somogy-megyei szokás: Zimányon húsvét délután a lányok összefogóznak s hosszú sort alkotva nótaszóval megkerülik a falut.²⁷

Igen érdekes tárgyakat őriz Cegléd város irattára: egy nagy acélt egy erszénnyel együtt. A tárgyak 1723-ból valók s az acél szájhagyomány szerint Cegléd város bírójának hivatalos szerszáma volt, azzal a rendeltetéssel, hogyha valamely háznál kialudt a tűz, ha másképp nem lehetett, a bíró tartozott a hivatalos acéllal és kovával az illető ház számára tüzet csíholni.²⁸

¹ Nyitragerencsér, MNyr. 17: 138. — ² PPIB. — ³ Szenczi 43. Az OklSz. ugyan utal a „bíró“ címszó alatt, hogy keresendő a „közbíró“ címszó alatt, ahol azonban nincsen. — ⁴ MNyr. 17: 39. — ⁵ Callepinus. — ⁶ NySz. — ⁷ Benedek 2: 447. — ⁸ Mon. Hist. 1: 40. — ⁹ DebrC. 81. — ¹⁰ Csetény, MNyr. 3: 323., 5: 426; Győr vid., MNyr. 6: 272.; Udvarhely, MNyr. 3: 261. — ¹¹ V. ö. magister pagi, Comenius 142., 175. — ¹² Verbóczy. — ¹³ Gazd. tört. Szemle 2: 41. — ¹⁴ Héső 326. — ¹⁵ MOBars 47. — ¹⁶ Vas. Ujs. 1860: 445. — ¹⁷ Vahot MO. 1853: 2., 36., 39–40. — ¹⁸ Uj Nemz. 1925. márc. 22. — ¹⁹ Tud. Gyűjt. 1822. 11: 24. — ²⁰ Kovács 13–14. Mint érdekességet említem meg, hogy a munkában versben is összeállítja a bíró kötelességeit, 22–29. — ²¹ Rész 145. — ²² Osváth 337. — ²³ MNyr. 29: 140. — ²⁴ Napkelet 1857: 401. — ²⁵ Uo. 399. — ²⁶ Ethn. 6: 301. — ²⁷ MOSomogy 207. A határjárásra v. ö. még: Pesti határjárás, Pesti Napló 1862: 3822.; Pesti határjárás, Pesti Hírnök 1862: 255.; Jakab Ö.: Húsvéti határjárás Vadason, Erdély népei, 1898: 28.; Gönczi: A határjárások, Uránia, 1904: 11.; Pálffy A.: A húsvéti határkerülők, Erdély, 1907: 43. — ²⁸ Herman: Ösfogl. 66.

II.

A község elöljárói közül az, aki a mészárszékek, vágóhidak felügyeletét látja el: *pacalbíró*¹, *székbíró*², vagy *mészáros bíró*³; a mészárszékeket és a húst vizsgáló mestereket *húslátóknak* vagy *székbíráknak*⁴, *széklátóknak*⁵ nevezték. Az ő híruk nélkül egyetlen marhát sem volt szabad levágni. Az esett marhák húsat is csak akkor volt szabad kimérni, ha a húslátó mesterek megengedték. A debreceni rendtartás szerint, ha valaki a *látóbírák* híre nélkül vág, a húst elkobozzák. A kemáromi rendtartás szerint a *hites dékán* mindennap végigjárta a székeket s a rossz és silány húst lefoglalta. Ha a városok maguk vágattak, akkor a székbírák vásárolták a marhát s ők árulták ki. A székbíráknak minden vásáron elsőbbségük volt és szükség idején rekvirálás útján is szerezhettek marhát.⁶ „Annak okaerth

minden mezaros, amely barmot az Coloswari hataron vezen, azt ad-degh sehowa se az varos mezejere se masuwa ne haythassa, hanem eloeb az lato avagj beliegzeo Mesterrel megh beliegheztesse“. ⁷ Vácon 1748-ban a székbírónak, a városi mézárszék ellenőrzőjének 75 rhénesforint volt a fizetése.⁸

Forrásaink szerint volt vásárfelügyelő, *vásárbíró*.⁹ agoronomus,¹⁰ marktaufseher, marktrichter¹¹ is.

A *városbíró*: judex fori, fizetése 1738-ban 50 rhénesforint Egerben,¹² judices fori.¹³

A *malombíróra* vonatkozólag ezt olvassuk: „A malmokban és őrlésekben tapasztalt többrendbeli visszaélések meggátlása tekintetéből két malombírónak felállítása szükségesnek találtatván . . . utasítván, hogy eljárásukban a fennálló kerületi közrendeletekhez alkalmazkodjanak“. ¹⁴ Verőcén az újonnan választott bíró rendelt maga mellé malombírót és *vámbírót*.¹⁵

Igen fontos jövedelmi forrása volt a városoknak a bor s a bírák gondja volt, hogy a csapolószék üressen ne álljon. De nemcsak a bírának, hanem a tanácsuraknak is érteniök kellett a borkérdéshez. Felsőbánya pl. kimondotta, hogy senki szenátor nem lehet, amíg csaplárságot nem viselt. A bíró kötelessége volt a kimérendő bort is megvizsgálni, e célból *látópoharat* küldtek neki, s ennek alapjáni megállapította, hogy mennyiért szabad a bort árulni a korcsmában. A látópohár küldése országos szokás volt, melyet mindenütt helyi statutumok szabályoztak. Nagysága vidékenként változott, legtöbb esetben ejteles (fél liternél több) pohár volt. A máramarosi öt város statútuma szerint, ha valaki bort akar „kikezdeni“, kezdés előtt látópohárban egy ejtel borral és három pénzzel tartozik a bírónak. Ha pedig valaki a bíró híre nélkül „kezdené ki“ borát, a csapját elütik. Az ungvári (1593) szabályzat szerint, aki borát csapra akarja ütni, egy meszely bort tartozik a bírónak küldeni, aki azután lelkiismerete szerint dönti el, mennyiért árulhatja a tulajdonos. Visk város régi statútuma szerint nem csak a bírónak, de a két esküdt bírónak is kijárt a látópohár. Máramarossziget 1652-es statútuma kimondotta, hogy: „Ha a nemes avagy hajdú, látóba avagy kostolóba fél iccét az hadnagynak, ha pedig adófizető (polgár) az bírónak vigyen, míg ki nem kezdte s cégérpénzt is mind bortól, sertől egy icce árát vigyen. Az hadnagy vagy bíró jó lelkiismerettel úgy kezdje az sert vagy bort, az mind az időhöz képest érdemli . . . Ha pedig . . . magától el nem igazodhatnak, hívasson két hitös embert kóstolni s intézzék el“. ¹⁶

A városok legtöbbjében külön *borbírákkal* is találkozunk. ¹⁷ A borbíroság alacsonyabb tisztség volt. Kassa városa *bortisztekek*-, Szombathely *bormestereknek* hívta őket. ¹⁸ Egyébként az egész országban borbíráknak: judices vinorum vagy magister cauponarum urbanarum, aufseher der staedtischen Schenken nevezték őket, ¹⁹ tréfas népi elnevezéssel pedig borbogárnak. ²⁰ Ők állapították meg, hogy

mennyi bor van a hordóban s a pincékben. A fordult borból ők esináltattak ecetet; a borseprőt ők árúsították s ők kezelték a borok töltelékjét is (Debrecen város jegyzőkönyvei 1645), a kimérésre szánt bort limitálták; nekik küldték a látópoharat, s ennek alapján állapították meg a bor árát; addig senki bort nem kezdhetett, míg a cégérpénzt meg nem fizette a borbíráknak. Kassa városa vette ki először a bor árának limitálását kezükből s a tanács tagjaira bízta: „Kötelességük volt a város szőlőit serény tilalomban tartani, a szokványos művelésekre felügyelni, hogy a szőlők derekasan épüljenek“. Szüretkor nekik kellett bort foglalni s borokat vásárolni, Debrecen város pl. elrendelte 1571-ben, hogy a borbírák csak 3—4 tanácsos jelenlétében vásárolhatnak bort. Vigyázniok kellett szüretkor a „borszöktetésre“, azaz, hogy a dézsma megfizetése nélkül senki el ne vigye borát, s hogy a tilalmasok fel legyenek csóvázva. Vigyáztak a borcsempészekre; sok helyen előírják a borbírák utasításai, hogy „az idegen borok a város közönséges piacán kivágattassanak“, csak kevés helyen engedték meg az ilyen boroknak a városi tanács javára való lefoglalását. Ők végezték legtöbb helyen a hordómérést, vigyáztak a cégér nélküli koresmákra, mert a kurta koresmákban tilos volt a bormérés, aki ez ellen vétett, jószága elvételével s tilalom rontásért megpálczáztatott, sőt aki ilyen csapszékben ivott, megfizette a kárt és megcsapatott. A borbírák ügyeltek fel vásárok a sokadalom borának, (Karácsony, Húsvét és Pünkösdkor az ünnep borának folyására; ezt az ünnepbort néhol törvénybornak is hívták, mivel a bíró mérette ki.²¹ Az ő gondjuk volt az italmérés akár haszonbérbe adva, akár házilag kezelve.²²

A XVI. században kezdett elterjedni nálunk az égettbor (pálinka). Mivel ez csökkentette a bormérést, némely város tilalmazta a pálinkafőzést. Egyes helyeken azonban maguk a városok építettek pálinkafőzőt s maguk mérték ki az égettort. E városok aztán külön *égettborbíró*t alkalmaztak pl. Szegeden, akinek aztán ugyanaz volt a kötelessége, mint a borbírónak.²³

Képzettség dolgában azonban nem lehetett az utolsók között a borbíró, mert a régi városi utasítások kimondják, hogy együgyű, írást nem tudó emberek borbírák nem lehetnek. S tisztségük fontosságát mutatja Kassa város tanácsának szava 1697-ben: „Az nemes városnak főbbik kincse és nagyobb rész tárháza az bortisztekben vagy on helyeztetve“.²⁴ Szegeden a városbírák és borbírák 1724-től kezdve kaptak fizetést fáradozásaikért és pedig 30—30 forintot.²⁵

A borbírák alá tartoztak a csaplárok, akik a szorosán vett kimérést végezték, mert akár a város bora járt, akár a szabad bormérés ideje volt, hites csaplárok működtek mindenütt. A csaplárokat a borbírák állították a csaplárság tisztébe. (l. Debrecen város jegyzőkönyvében a csaplárok esküjét). Nekik azonban a bíró engedélye nélkül nem volt szabad bort mérni, különben kicsapták a csaplárságból

s kalickába tették. A tisztességtelen versenyre is volt rendelkezés, ha a csaplár egyiknek a borát alázza s a másikat dícséri, egy forint bírságot fizet. Ha hibázott a kimérésben, a kárt ő fizeti. Tartozott mindenféle mértéket tartani. Az ivóknak ételt nem adhatott. A debreceni 1645. végzés szerint maga méri a hordót. Csuprot, fát, gertyát a borbíró vett neki. Szabad borméréskor a városi magisztrátus adott hites csaplárt minden borgazda részére. Debrecen 1645. jegyzőkönyve szerint heti fizetésük 1 forint volt. A kassai 1683. rendtartás szerint szombatonként számoltak el s az elkelt bor árát pikszisben összegyűjtve a bortisztek jelenlétében beszolgáltatták.

A csaplárokon kívül a borbírák „botja“ alá tartoztak a *korcsolyások*, akik a hordókat a pincébe bocsátották vagy onnét felvonták, — *hites borfeltöltők* s a *borkötők* vagyis kádárságbeli emberek. A borbírák gondja volt, hogy a borkötők a hordóra ne hat, hanem tizenhét abroncsot üssenek s az ő hordókat idejében felkarikázzák és megkössék.²⁶

A borbírákhoz közel állott a *törkölylátók* s ezekhez a *kádszűrők* hivatala. Feladatuk a szüret, borszűrés és bortakarítás idején kezdődött s legtöbb helyen a dézsmáló házakban gyakorolták. A törkölylátók tisztségét az teremtetten meg, hogy a törköly után dézsmát nem szedtek s így mindenki arra törekedett, hogy minél levesebben vigye haza a törkölyt, sőt eleven szőlőt is kevertek belé. Ezért a kádakat megvizsgálták, nincs-e a maláta közt eleven szőlő, nem túlságosan leves a maláta s a csap helyén, a harmadik abroncson felül, másutt. a hetedik abroncsnál megfűrták a kádat s ami must kijött, azt elvették. A dézsmálás előtt meg kellett mutatni a hites bírónak t. i. törkölylátónak,²⁷ hogy nincs-e a maláta közt eleven szőlő. Később azután a sok panasz alapján a fűrást az ötödik abroncsra állapították meg.

A törkölylátók segédje volt a *kádszűrő*, *csepegtető*, szűrkaló. A törkölylátók, kádszűrők feladata azonban nem szűnt meg a szüret után, hanem mint borbírák, hordómérők, akolómesterek, borvetők, korcsolyások stb. szolgáltak tovább.²⁸

A régi mértékhitelesítést nemcsak a borbírák, hanem külön arra rendelt emberek is végezték: *hordómérők*, *mensuratores doliorum*, vagy *akolómesterek*, akik akófával mérték a hordót. A komáromi XVI. és XVII. századbéli jegyzőkönyvek szerint a hordómérők, mint kíváncsi személyek a belső tanács tagjai voltak s évenként újra választották őket.²⁹

Ilyen hivatalok voltak még: a *cinkusbíró*,³⁰ pincernarum iudex: *pince bíró* fizetése 30 forint,³¹ a *kulcsár* „havonkiént látogassa a városi korcsmákat, hogy mindent tisztán tartanak-e, italuk nem hamisított e.“³²

¹ MNyr. 17 : 91. — ² Uo. 2 : 513., 17 : 92., 138; v. ö. macelli praefectus; Simai, inhaber einer fleischbank, Mon. Hist. 1 : 78—79. — ³ Hornyig 2 : 214. — ⁴ Takács 3 : 273., Takács: Szeg. 360. — ⁵ Takács Magy. 323. — ⁶ Takács Szeg. 360—361. — ⁷ Magy. Jogt. Eml. 1 : 243—244. — ⁸ Karcusú 103.

— ⁹ Hornyig 2 : 214. — ¹⁰ Szecezi, Calepinus, Gazd. tört. Szemle 5 : 319., GérKárCs. 4 : 339. — ¹¹ Pécsváradi 829., OlNád. 41., Gazd. tört. Szemle 11 : 264. — ¹² Breznay 6. — ¹³ Hornyig 42—44., Kovács Szeged 87—92. — ¹⁴ Kiskőrfelegyháza tanácsülési jegyzőkönyve 1849., Karsú 1 : 95. — ¹⁵ Rész 326. — ¹⁶ Takács Magy. 103. — ¹⁷ Nógrádi Előb. 14., Hornyig 2 : 214., Benedek 2 : 447., Gazd. tört. Szemle 2 : 343., 5 : 175., Félegyháza, MNyr. 17 : 128. — ¹⁸ Gazd. tört. Szemle 5 : 173. — ¹⁹ Adal. Zemplén 5 : 279., Gazd. tört. Szemle 5 : 175. — ²⁰ Osváth 408., Hevesm. MTSz. 1 : 162. — ²¹ Takács magy. 321—322. — ²² Benedek 2 : 447. — ²³ Takács Magy. 321—322. — ²⁴ Uo. 327. — ²⁵ Kovács: Szeged 87—92. — ²⁶ Takács Magy. 330—332., Takács 3 : 262. — ²⁷ Gazd. tört. Szemle 4 : 525. — ²⁸ Takács 3 : 265—288. — ²⁹ Takács 3 : 257. — ³⁰ Székelyföld MNyr. 2 : 426. — ³¹ Karsú 1 : 77. — ³² Karsú 2 : 95.

III.

A városi tisztyviselők között mindjárt a bírák után következett a város *hadnagya* vagy *kapitánya*. Tagja volt a belső tanácsnak, feje a fegyvert viselő polgárságnak. Ő gondoskodott a város biztonságáról, védelmezte a várost, a zendülés és külső támadás ellen. Ezért értenie kellett a hadakozáshoz; támadás esetén vezette a fegyveres polgárokat és diákokat. Ő vette ki a jelszót minden este a bírótól s adta tovább a tizedeseknek. Gondoskodott arról, hogy takarodás után a bormérő helyek be legyenek zárva. Az éjszakai csendháborítókat és bűnösöket bezáratta. Gondoskodott továbbá arról, hogy éjszaka senki se járjon lámpa nélkül. Védelmezte a lakókat a tolvajok ellen, vigyázott a tornyosokra, hogy helyükön legyenek s tüzesetkor vagy veszedelem idején a harangokat félreverjék. Jelen volt a kapunyitásnál és kapuzárásnál. Az 1591. trencsényi rendelet szerint felügyelt a mészárszékekre, malmokra, töltésekre, halászatra, munkásokra, csőszökre és diákokra, hogy rendes időben végezzék a harangozást. Egyes helyeken a tiltott öltözetekben járókra is felügyelt. Ellenőrizte a dohányzási tilalom betartását (Vö. pipabíró).² A körösi 1636-os eskümintá kötelezte ennek feljelentésére. (Vö. Natorp.: Bevezetés és komáromi „tűzi rendtartás“). Sok helyen neki is küldtek „látópoharat“ az ár megállapítása végett. A hadnagy dolga volt a városi tanács rendeleteinek végrehajtása. Szoboszlón a városi tanácsal együtt nyíllal osztotta ki a szőlőföldeket (1726).³ Azon városokban pedig, amelyekhez puszták tartoztak, felügyelt a pusztákra is.

Az ország nyugati városaiban csak egy hadnagy vagy kapitány volt, a keleti részeken néhol húsznál is több hadnaggal vagy kapitánnyal is találkozunk. Ezeket *utca kapitányoknak* hívták.⁴ Főként az alföldi városokban találkozunk velük. Működésük az ú. n. *utcaszerrel* van összefüggésben. Debrecenben s másutt is az utcák vagy városrészek önkormányzattal rendelkeztek. Az utcákban a közigazgatás és a rendészet élén az utca kapitányok, az utca deákjai, a tizedesek és a tízházgazdák állottak. Az utca kapitányok állították elő a lakókat kivetett előfogatokat, hírmondósort, heti szereket. Ők vigyáztak az utak, gátok, palánkok, őrházak jókarban tartására.

Rendben tartották az utcaházát, felügyeltek az utca kocsisaira, beszédtek az adókat. Ők ellenőrizték, van-e minden háznál vízzel telt kád vagy hordó, hogy tűz esetén azonnal rendelkezésre álljon, Debrecenben azonban csak száraz időben volt kötelező a ház elé vízzel telt dézsát kitenni;⁵ ezt nevezték kapitányviznek⁶ s a hordót, amiben a kapitányvizet tartották, kapitányvizes hordónak.⁷ Sőt a tűzoltóság bevezetése után is fennmaradt ez a szokás. Székelyhidon a hordókat házszámmal kellett ellátni, azokat tűz esetén a tűzoltók vitték a vész helyére s utána visszaállították.⁸ De nemcsak az Alföldön találjuk meg az utcaszert s az utca kapitányokat, meg volt ez Tordán; Szatmáron is megvolt az utcák gyűlése az utcabeli kapitányokkal és dékányokkal s azon a megjelenés kötelező volt. Elmaradásért első esetben 1 forint, harmadik esetben 12 forint bírság járt.

Kecskemét 1677—1690. jegyzőkönyveiben szerepelnek a tizedesek s az utcabírák, s megállapított eskümintájukból kivehetjük feladatukat is. A tizedes feladata: „... hogy ebben a tizedességi tisztedben tehetséged szerént igazán eljárj, a gyilkost, a paráznát, tolvajt, hiti hagyottat, Isten káromlót, ha híreddel leszen, fő Bírádnak és Gondviselőidnek megmondod, a kurta korcsomárost is meg nem szenveded, hanem a szerént mint egyéb vétkest, megjelented. E mellett, a mi a szegény városnak jövedelme, pénze, sajátja, búzája és egyebek a mik kezekben forognak, azokról kis Bíráidnak igazán számot adsz. Ismét az hamis Istállósokat, kiben fadgyú hús, szíj és egyéb gonoszul szerzett jószág találtatik, úgy a sellyért is az hol találtatik, igazán bemondod, e mellett az lovas és szekeres embereket, kik ünnep napon korcsolyáznak (t. i. a szekérrel), fel alá járnak, bemondod“.⁹ Alárendeltjük volt az utcaesküdt, utcabíró, akinek a tizedes kötelességein kívül még a következőkre kellett esküt tennie: „... az erdő lopót, hasonlóképen el nem szenveded, hanem a szerént mint egyéb akármilyen vétkest megjelented. Tizedesed mellett mindenekben igazán eljárj. Tizededben lakó gazdát, sellyért és Rideget ki micsodás életű, megcirkálsz és valamikor feles és sereges hatalmasok, akár Törökök, akár felső és alsó magyarok városunkra jönnek, hivatlan a város házához jössz, és tehetségek szerént mindenekben Bíráid mellett híven forgolódol“.¹⁰ A tizedesek feladatát találjuk meg a következő esküformában is: „... e tizedesi hivatalomban szentül, híven, szorgalmasan eljárók, azaz: minden zendülők, éjjeli csavargók, idő utáni dobzódók, lármázók, verekedők, népnyugtalanítók, rablók, egyházi vagy polgári hatalommal dacolók, és nyilváni káromkodók zabolázására mindig kész leszek; — a bíró vagy hadnagy parancsára tüstint futok, sőt ha lármát hallok, s veszedelmet sajdítok, még a parancsot is megelőzőm; — végre, hogy senkinek bűnét el nem titkolom, ha testvéremé legyen is; hanem az előljáróságnak híven bejelentem“.¹¹ Gyergyóban a tanácsos egy tizesrészes feje.¹²

A hajdú városokban teljesen katonai szervezet volt. A hét, illetve nyolc hajdú város élén állottak a hadnagyok, s ezek felett volt a kapitány. A hadnagy volt a feje a tanácsnak és a városnak. Alárendeltjei pedig az utcabírák, tizedesek, ármások, bakterek, hajdúk, esőszők. A hadnagyok intézték a város ügyeit s ítélték a bűnösök felett.

Igen érdekes népi intézménye a törökvilágnak a *paraszt vármegye*, mely az e korbéli rendetlen belviszonyokból származott rendőrségi intézmény volt. Rendeltetése a személy- és vagyonbiztonság fenntartása a nagyon elszaporodott tolvajok, kóborló zsidók s fosztogató hajdúk ellen. Feladatuk továbbá a káromkodók, szitkozódók, dohányzók megbüntetése, Hontmegyében az idegen borok lefoglalása. Gondoskodniok kellett arról, hogy a szegényeknek fegyverük legyen. A paraszti tisztek hat forintig büntethettek s a bírságon osztozkodhattak. Falugyűjtéskor a harangokat félreverték és minden fegyverfogható embernek a hadnagyok rendelkezésére kellett állania. A parasztvármegye nem hirdethet gyűlést, csak ha az alispán vagy szolgabíró engedélyt ad. Több község tartozott egy kerületbe, amelynek élén a parasztkapitány vagy főgondviselő (sok esetben azonban csak a hadnagy) állott, alatta állottak a hadnagyok és minden faluban egy-egy tizedes. A paraszti tiszteket a faluk választották, de az alispán előtt tettek esküt. Pestmegye 1725-ben, Nógrád 1734-ben szüntette meg a parasztvármegyét, illetve helyüket elfoglalta a pusztázó csendbiztosi intézmény.¹³

Több vármegyében a parasztvármegyék példájára a nemesség is tartott gyűléseket, ezt nevezték *zapisznak*. A megyét kerületekre osztották, amelynek élén állott a *zapisz hadnagy* vagy *kapitány* s alattuk a tizedesek. Feladatuk volt a nemesség védelme a tolvajok és rablók ellen. Barsmegyében az erkölcstelen nőket is össze kellett fogniok és a zapisz elé állítaniok; Esztergom megyében a dohányzási, káromkodási tilalmat is ellenőrizték s az ellene vétőket megbüntették. A XVIII. század derekán ez az intézmény is megszűnt.

1741 táján Szegeden a hatósági szolgálatra megválasztottak között voltak a *népszószólók*: tribuni plebis. A szószóló a külső tanács elnöke s a belső tanács ülésén két segédjével mindig jelen volt. A részére felállított külön elkorlátolt helyen; a város polgárainak, közönségének érdekeit sértő tanácsi határozatokat „vétőjával” függőben hagyhatta s a Communitás elé terelhetette.¹⁴ A szepességi városokban ugyancsak a külső tanács küldött népszószólót a belső tanácsba.¹⁵

¹ Az egész fejezetre l. Takács Magy. 99–115. — ² Gazd. tört. Szemle 5: 174. — ³ Uo. 3: 91. — ⁴ Zelizy 33., Nyelv. tud. Közl. 26: 339., 344. — ⁵ Zelizy 33., Karesú 2: 67., MNy. 15: 98., MNy. 44: 125. — ⁶ Abauj, Zemplén vm., MTSz. 1: 1044., Zelizy 33. — ⁷ Rimaszombat, MNy. 5: 272., Breznay 27–28. — ⁸ OMM. 7: 412. — ⁹ Hornyig 2: 508. — ¹⁰ Uo. 2: 509. — ¹¹ Kovács 35. — ¹² MNy. 34: 331. — ¹³ Gyárfás 10–11. — ¹⁴ Kovács Szeged 96. — ¹⁵ Demkó 2: 173.

IV.

A felső-magyarországi, legnagyobbrészt német polgárlakosú városok rendszeresen négy negyedre voltak osztva, minden negyed 3—3 tizenkettőre oszlott. A negyedek élén a „Viertelmeysterek“, a tizenkettők élén a „Rothmeysterek“ állottak.¹ Vácon 1743-as feljegyzés szerint 3 negyedmester volt.² Egerben a városi hivatalok között találjuk a decuriót is; fertálymester-néven csak 1736-ban szerepelnek először. Ezután — sőt előbb is — előfordul néha, hogy tizedeseknek írják a hites nótáriusok, de végre úgy 150 év óta maradandó lesz a fertálymesteri cím.³ Breznay könyve megadja az egri fertálymesterség s feladatainak történeti fejlődését. Az 1717-es jegyzőkönyv említi őket először: „Pro Decurionibus ad Latus Dn. Jurd. ordinatus...“ néven, de már az 1716-os jegyzőkönyv is ismeri őket, mert benne azt olvassuk: „rendeltetett az kik minden fertály esztendőben az series-beli Tizedessel együtt az házakat fogják meg látogatgatni az tűznek veszedelmes volta el távoztattatása miatt“. (Prot. 163.) Kezdetben tehát eléggé alacsony rangú tisztviselők voltak, akiknek a XVIII. század folyamán a következők voltak kötelességeik: a hivatalos iratok kézbesítése, idézések hírülvitele, az adóintő cédulák kihordása, felügyeltek a rendre, tisztaságra, ellenőrizték, hogy végrehajtja-e mindenki a hatóság rendeleteit, engedelmeskednek-e parancsnak; később az írásbeliség terjedésével megkövetelték az írni-olvasni tudást is, továbbá, hogy háztulajdonosok legyenek.⁴ Az 1805 március 9-én kelt jegyzőkönyv pedig a következőkben állítja össze kötelességüket: bormérés (v. ö. borbíró), gyümölcsfák tisztításának, szemét (szemétbíró), dohányzási tilalom (v. ö. pipabíró), különböző népszokások tilalmának, utcai csoportosulás, tűz esetén készentartandó hordóvíz (v. ö. kapitányvíz), korecsmái záróra, csavargók, vásárlás, kémények tisztításának (v. ö. korombíró), szőlőmunkások, cselédekre és diákokra vonatkozó rendeletek ellenőrzése.⁵ Öt évvel később 162/1810. szám alatt még szorosabban és részletesebben szabályozták feladataikat: mindenben a főbíró rendelkezésére kell állaniok, rendeleteit végrehajtaniok, s „hites személyek“ voltak az előforduló dolgok kivizsgálására. Lényegileg az utcai rendre és csendre való felügyelet volt kötelességük. Épen ezen jellege miatt a tekintélyes polgárok azzal igyekeztek alóla szabadulni, hogy beállították a helyettesi intézményt, ez azonban csak 1810-ig maradt meg.⁷ A tanács 242/1810. szám alatti rendelete kimondja, hogy: „a fertálymesteri hivatal közteher“ s a „zsoldos“ helyettes helyett inkább a tanács jelölte ki azt az előző évi fertálymester személyében.⁸ Megjegyzendő még, hogy a fertálymesterség csak egyszer viselhető egy évig.⁹ Széfehérvár 1689. rendtartása elrendeli, hogy „minden városi ember a maga házánál jó tűzlajtorját, csáklyát, vödört vagy másféle edényt, akiben vizet a tűz oltására hordjanak, készen tartson“. Tűz esetén

mindenki fertálmesteréhez fusson, akivel együtt a tűzhöz siessenek s annak oltásában serényen részt vegyenek.¹⁰

A fertálmesterek választott tisztviselők, de hogy kik választották, arra nézve ingadozók az adatok. Eleinte úgy látszik a tanács, a XVIII. század második felében a negyedek, ez azonban inkább csak jelölés volt s a tanács választott közülük. 1790-ben pedig már maguk a negyedek választottak s csak megerősítés végett terjesztették be a tanácsnak. 1828-ban már „a Városi és külső Hóstyai előkelő uraság és gazdák által” választattak s ez már úgy látszik a mai rendnek megfelelő, mikor is a negyed fertályviselt polgárai választanak. A megválasztott fertálmesterek esküt is tettek s ennek állandó időpontja a XVIII. század második felétől kezdve Apollonia napja.¹¹

Jelvényük az ezüst csattos és bokáig érő, százgallérú fertálmesteri köpönyeg,¹² s az egyik-másik negyedben a még ma is meglevő felszalagozott fertálmesteri bot.¹³

1805-ig a fertálmesteri állás fizetéstelen, illetve igen csekély javadalmazású volt. 1722-ben hét kiló búza és 3 pár csizma, 1725-ben készpénzben 4 rhénesforint és 15 krajcár volt, 1805-ben 12 forint s a búza, de már csizma nélkül.¹⁴ 1805-ben azután változás történik, a fertálmesterséggel járó terhek t. i. annyira megnövekedtek, hogy azt az illetők saját ügyeik mellett nem tudták ellátni s ezért 6 úgynevezett „szegődményes“-t alkalmaztak, kiknek fizetése 40 forint és 25 véka búza.¹⁵ 1808-ban azonban visszaállítják a régi tiszteletbeli hivatalt, mert a fizetéses fertálmesterek megbízhatatlanok voltak, kötelességeiket elhanyagolták.¹⁶ 1840-ben ismét 40 forint és 14 véka búza, 1907-ben 90 forint a fizetésük.¹⁷

Ma az egri fertálmesterség egyszerű polgári megtiszteltetés és feladata, hogy „valami testületi szellemet teremtsenek meg e nagyszámú érdemes polgárok között”.¹⁸

¹ Demkó 45. — ² Karcsú 1:95. — ³ Breznay 5. — ⁴ Uo. — ⁵ Gazd. tört. Szemle 5:37. — ⁶ Breznay 27–28. — ⁷ Uo. 29–32. — ⁸ Uo. 37. — ⁹ Uo. 10. — ¹⁰ Gazd. tört. Szemle 5:37. — ¹¹ Breznay 23–25. — ¹² Uo. 3. — ¹³ Uo. 21. — ¹⁴ Uo. 39–40. — ¹⁵ Uo. 11–15. — ¹⁶ Uo. 15. — ¹⁷ Uo. 41. — ¹⁸ Uo. 43–44.

V.

A szőlő s a belőle nyert bor igen rég óta fontos részét képezte a magyar gazdasági életnek. A XI. században alig volt vidék, ahol ne gyakorolták volna a bortermelést, XII–XIII. században pedig már jelentős tárgyát képezte a bel- és külkereskedelemnek.¹ A szőlőtermelés, mint a gazdálkodás bármely ága külön rendet, védelmet igényel s annak ellátása régóta gondoskodás tárgyát képezte. A szőlőbirtokosok, szőlő vagy hegybeliek külön önálló szervezkedése igen régi. Szervezkedésük, rendtartásuk alapját vagy az urasági rendtartások állapították meg, vagy nemes községeknél maguk sezt azután a szükséghez képest tovább fejlesztették.

A szőlőbirtokosok, szőlő vagy hegybeliek előljárója a *szőlőbíró*: *magister vineae*, *bergriechter*, *weingartenmagister*²; *hegymester*³; *bergmeister in den weingebirgen*⁴; egyéb elnevezései: *hegybíró*, *szőlőbeli bíró*⁵, *tőkebíró*⁶, *tőkegazda*⁷, *hegygazda*, *hegybíró*, *permes-ter* vagy *perekmester*, mert a szőlőbeli perekben ítél.⁸

A jobbágyság idejében közvetítőféle volt az uraság s a hegy-község között. Összeszedte és eljuttatta az urasághoz a szőlők után járó úrbéri járandóságot, a hegyvámot⁹, ezért gondoskodnia kellett arról, hogy senki borát a dézsmálás előtt el ne vigye.¹⁰ Ellenőrizte, hogy szőlejét senki el ne adja az uraság tudta nélkül,¹¹ a duna-almási hegyközségi rendtartás szerint köteles volt az eladó előbb a hegybírák útján szomszédainak felajánlani a vételt s csak ha azok nem nyilatkoztak 15 napon belül, adhatta el másnak a szőlejét.¹² Ügyelt arra is, hogy adás-vételkor a szőlősgazdák csalárdságot ne kövessenek el.¹³ Az adás-vételnél némi díjat is kapott a hegybíró, Duna-Almásan 40 dénárt,¹⁴ ezt a borraivalót nevezték borvada píznek.¹⁵ Ha a közös szőlőt fel akarták osztani, a hegybíró hajtotta azt végre.¹⁶ Gondoskodott arról, hogy az állatok kárt ne tegyenek a szőlőben,¹⁷ a kárt okozó állat gazdáját megbüntette s a kárvallott gazdának elégtételt szolgáltatott.¹⁸ Megbüntette a tolvajokat, verekedőket, káromkodókat,¹⁹ a vasárnap dolgozókat, ez utóbbi esetben, aki pl. gyümölcsöt szedett, azt elkönfiskálták.²⁰ Ítélezett abban az esetben is, ha valaki a szomszéd földjén annak engedelmé nélkül átjárt vagy utat csinált.²¹ Gondoskodott arról, hogy a szőlők fel legyenek mérve s minden gazda a szőlője végében levő utat, gátakat, gyepeket kijavítsa s ha ez nem történt meg, megbüntette.²² Alsó-Lendván Szt.-György napkor volt a határjárás s határkönyvet vettek fel, melyben „minden határok circumferentiáját specific“ fel kellett írni.²³ Munkácson a választás után az új hegybíró kivezette a hegynépet s együtt vizsgálták meg a gyepeket.²⁴ Duna-Almásan, ha a gáton rés volt s a marha bement, négy forint a büntetés, ha az uraságé a marha 2 frt. 75 dénár, ha a helységé 1 frt. 25 dénár.²⁵ Zala-megyében, ha valaki a gyepek megvizsgálása után, a megállapított hibát ki nem javította, négy forintra büntették. A büntetéspénzekből ősszel és tavasszal misét szolgáltatnak, hogy az Isten a hegyet minden csapástól megóvjá. A megmaradt pénzen áldomást tartottak.²⁶ Vácon minden héten megjárta a szőlőt s ha rendetlen vagy rossz munkát találtak, jelentették a bírónak.²⁷ A hegyalján minden két hónapban kellett a gyepeket megjárni.²⁸ Ságbon Szt.-Fülöp napján volt a „hegybeli gyűlés“, mikor is megjárta a gyepeket, aki nem javította ki a hibákat, megbüntették.²⁹ A mező- vagy szőlőbírságot *frangnak* nevezik a Balaton vidékén.³⁰ Ítélezett végül abban az esetben is, ha a gazdák között összeütközés támadt az utak és mesgyék, mesgyekövek vagy gyümölcsfák miatt s igazságos igazítást tartozott tenni.³¹

A hegyalján a hegymestert egy évre választották. Ő határozta

meg a szüret kezdetét s vezetése alatt választották meg gyümölcs- és szőlőérés idején a szőlőpásztort.³² Feladatuk volt továbbá, hogy a kötelességeket megmagyarázzák a külső embereknek,³³ Duna-Almászon a szüret előtt, amíg az uraság tisztjei le nem mentek, kellett felolvasni az „articulus“-okat,³⁴ hogy senki magát tudatlansággal ne mentegethesse.

A hegyalján a hegymestert egy évre választották a földesúr tisztjeinek jelenlétében,³⁵ midőn is esküt tartozott tenni,³⁶ ha pedig ezen választást elfogadható ok híján visszautasítja, büntetéspénzt tartozott fizetni,³⁷ illetve megválthatta magát 12 forintért.³⁸ Munkáson húsvét harmadnapján volt a hegybíró választás, „a ki akkor hegybíró tételre nem compareált, tehát egy forint a büntetése; nem különben ha a hegy népe valamely személyt, érdemes lévén ahoz, és el is viselhetné, hegybírónak válasszanak és akaratoskodván, fel nem akarná vállalni, az olyatén két köből borig fog büntetődni“.³⁹ A sághi hegyközség rendtartása szerint Szt.-György napkor „rendeltek” belső és külső hegymestereket, akiket Fülöp-Jakabkor a helység főesküdtje a gyepükön belül megeskettett.⁴⁰

Göcsejben a hegyközség hatósága a hegymesterből s 6–12 esküdtből állott; ha pedig több községnek volt egy hegykerülete, mindegyik községből legalább egy esküdt. Régen hat évre, most három évre választják őket. A hegyi előjárók az ú. n. hegyterminuskor gyűltek össze, évente háromszor: Szentgyörgy napkor, amikor az előjáróságot választották s a gyepüket járták meg; ősszel szüret után, mikor a „bemondás” volt, melyen a följelentéseket (lopás stb.) tárgyalták; s terminuskorra bírságokat fizettek be a büntetettek. A gyűléseket az ú. n. hegység háznál tartották, ez a szőlőhegy közepe táján volt s a hegybirtokosság tulajdonát képezte; kalodával is el volt látva. Minden új szőlőbirtokosnak esküt kellett tenni, hogy a hegyi-artikulusokat megtartja s a kihágásokat feljelenti; ezt nevezték „beesküdisnek“.⁴¹

¹ Gazd. tört. Szemle 1:129. — ² Uo. 168. — ³ Karcusú 1:79., Kreszn., Gazd. tört. Szemle 1:33., 2:55. — ⁴ Ballagi. — ⁵ Gazd. tört. Szemle 2:181., 6:44., MNyr. 17:138., Mindszent, Szentés, MNyr. 17:223. — ⁶ Nyitragerencsér, MNyr. 17:138., Halas, MNyr. 17:91. — ⁷ Szentés, MNyr. 17:223. — ⁸ Nitragerencsér, MNyr. 17:38., v. ö. permester: bányatiszt, bányafelügyelő, Nagybánya vid., MNyr. 14:238. — ⁹ Gazd. tört. Szemle 6:467., Kovács 47. — ¹⁰ Gazd. tört. Szemle 2:55. — ¹¹ Uo. 1:168., 2:55. — ¹² Uo. 6:44. — ¹³ Uo. 2:365. — ¹⁴ Uo. 6:44. — ¹⁵ Tinnye, MNyr. 7:39. — ¹⁶ Gazd. tört. Szemle 6:46. — ¹⁷ Uo. 2:182., 363. — ¹⁸ Uo. 6:45. — ¹⁹ Kovács 47., Gazd. tört. Szemle 1:87., 168., 2:55., 6:46. — ²⁰ Uo. 6:44. — ²¹ Uo. 6:45. — ²² Uo. 2:182., 6:46. — ²³ Uo. 2:342. — ²⁴ Uo. 2:363. — ²⁵ Uo. 6:44. — ²⁶ Budap. Hirl. 1908: aug. 4. — ²⁷ Karcusú 1:79. — ²⁸ Gazd. tört. Szemle 1:470. — ²⁹ Uo. 5:21. — ³⁰ MTSz. 1:637. — ³¹ Gazd. tört. Szemle 6:45. — ³² Ethn. 11:138. — ³³ Gazd. tört. Szemle 2:55. — ³⁴ Uo. 6:46. — ³⁵ Uo. 1:168. — ³⁶ Uo. 1:87., 168. — ³⁷ Uo. — ³⁸ Uo. 6:45. — ³⁹ Uo. 2:363. — ⁴⁰ Uo. 5:119. — ⁴¹ Gönczi 580.

VI.

Tágabb értelemben a bíró valamire felügyelő, ellenőrző s esetleg ítélkező. A jobbágyság idejében s ma is az egyes gazdasági ágakban végzett munkánál felügyelőre van szükség,¹ de magának a községnek is szüksége volt ilyen felügyelőkre. Ilyenek:

a *pajtabíró* vagy pajtamester, aki a pajtákra ügyel fel s a gabona mennyiségéről számol be.²

szűrűbíró, szűrűpásztor, nyomtatáskor, csépléskor, szóráskor a szérűre ügyel fel, hogy ott valami baj, lopás ne történjék;³

csűrbíró: villicus,* verwalter,⁴ polgárviselt, esküdt ember, akit a gazda maga alkudott a csűrbe. Igazában nem bíró, hanem látó volt s hogy többet lásson, a legtöbb helyen esküdteket is adtak melléje; ahol nem alkalmaztak külön mezei bírót a tizedszedéskor, ott a csűrbíró dölga volt a tizedkévék beszédése, azaz felróvása is. Vigyázott a csűrben csépléskor és szóráskor, hogy tékozlás ne legyen, s valaki tüzet nem gyújtson pipájával. Gondoskodott az emberek járandóságáról is, s ellenőrizte munkájukat. Sok helyen mellette még külön majorbíró is alkalmaztak.⁵

szekérúti bíró: inspector currum mundinariorum, aufseher der marktwegen. (1678.)⁶

szénabíró: custos foeni, heuaufseher⁷ és

fűbíró,⁸ a széna vagy kaszáló helyek felügyelője;⁹

határbíró: inspector,¹⁰ a pásztorok felügyelője;¹¹

Katánfalva székely falu 1720-as törvényeiben olvassuk a választott határbírák feladatait: nem volt szabad megkezdeni a kaszálást s a sarjúra barmokat hajtani az ő engedélyük nélkül, a határpásztorok a kártevőket hozzájuk vitték s ítélkezett felettük;¹²

csőszbíró: judex vagiatorum, richter der feldhüter (1668.);¹³

mezőbíró, feladata a mezők ellenőrzése s ha abban kihágás történik, bíraskodása;¹⁴

pusztabíró, a puszták felügyelője, feladata: kerüli a határt, a bitang juhót befogja; Péterin neki adták tavasszal a ménésbe való csikót, lovat.¹⁵

Havasbíró: „A memoria hominum szabadságok volt magok közül esküdt havasbírákot válogatni a megírt negyedfél megyebelieknek, tisztességbeli személyeket, kik a havasokra gondot viseljenek“. Végrehajtották a havasi rendtartást, mely a kaszálásra, legeltetésre stb. vonatkozott s az ellene vétőket megbüntették. Ha valakit havasórzésre kiküldtek s az nem ment, 1 forintra büntették. (A negyedfél Csík-megye havasgyűlésének határozata közös havasiak rendtartása iránt 1666-ban);¹⁶

tőkebíró gyakrabban *tőkegazda*, egy közösen használt vagy bírt pusztá felügyelője, vigyázott a pásztorokra és ellátta őket, beszédte

*) Városgazda, falmagy, schultheiss. (Szenczi 698, Száz. 15:626., v. ö. csűrőrző: hórrearius. PPBL.)

a gazdaktól az illetményeket, ha baj volt, értesítette a jószág tulajdonosait; Demeter napkor elszámolt;¹⁷

fa-, széna-, tőkebíró többekkel közös fa, széna, tőke tulajdonosai társaságának elnöke;¹⁸

fabíró, Háromszékben az az előljáró, ki a község erdejére ügyel fel,¹⁹ vagy fabecsléssel megbízott ember;²⁰

erdőbíró, erdőfelügyelő, erdőmester, erdész,²¹ uradalmakban is előfordul,²² az erdők kezelésével és hasznóvételek ellenőrzésével megbízott tisztviselő.

Ezen állások vagy megszűntek, mint feleslegesek, vagy hatáskörük átment más törvény által szabályozott állás körébe (vö. erdész) vagy pedig, minthogy sok esetben magánjogi jellegűek voltak, megmaradtak ma is annak.

¹ MNyr. 17 : 223. — ² Horpács, MNyr. 14 : 432., v. ö. pajtapásztor, MNyr. 17 : 223. — ³ MNyr. 17 : 223. — ⁴ OklSZ., PPBl., GÉRKárCs. 5 : 316., Gazd. tört. Szemle 6 : 178. — ⁵ Takács 3 : 227. — ⁶ Debrecen város jegyzőkönyvei, Nyelvtud. Közl. 26 : 344. — ⁷ Mon. Hst. 1 : 183., 239. — ⁸ Kisvárdá, Etéd, Háromszék megye, MNyr. 17 : 138., Tör. Magy. Eml. 1 : 183.; v. ö. valami élelmezési tiszt, MNyr. 17 : 91. — ⁹ Háromszék megye MNyr. 17 : 137. — ¹⁰ Gyergyó, MNyr. 34 : 321. — ¹¹ Péteri, Kúnszentmárton, Szentest MNyr. 17 : 223. — ¹² Gazd. tört. Szemle 6 : 82. — ¹³ Urb. et Cons. 1 : 26. — ¹⁴ MNyr. 17 : 223. ¹⁵ Péteri, Kúnszentmárton, Szentest, MNyr. 17 : 223. — ¹⁶ Gazd. tört. Szemle 6 : 306., erre vonatkozólag v. ö. még Tagányi: Magy. Erdészeti Okl. 5 : 343. — ¹⁷ Geleji 2 : 337., MNyr. 17 : 223. — ¹⁸ MNyr. 17 : 138. — ¹⁹ Tör. Magy. Eml. 1 : 139., MNyr. 17 : 39., 137. — ²⁰ Borszöresök, MNyr. 17 : 138., 176. — ²¹ Kisvárdá, MNyr. 17 : 525., Etéd, MNyr. 17 : 138., 91., Gazd. tört. Szemle 5 : 408., 462. — ²² MNyr. 17 : 138.

(Folyt. köv.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kecskemét.

E névről már többször írtak, legutóbb a *Magyar Nyelvben* (XXIII, 75), ahol eredetére határozott felvilágosítást most sem tudnak adni, de felhívják a figyelmet arra, hogy össze lehet vetni a *Kecskemégy*, *Dinnyés méd* stb. helynevekkel, mert hangtörténetileg a *méty*, *mét*, *mégy*, *méd* egyazon szónak a változatai. Kecskemét tehát összetétel és bátran kereshetjük benne a *kecske* szót.

Ez a magyarázat csak félig elégíthet ki bennünket. Hogy a névben *kecske* szavunk benne van, régen megírta *Hornyik* (Kecskemét története 1860, I:106, 140 stb. és posztumusz munkája: Kecskemét gazdasági fejlődésének története 1927). Sőt a második tagot is magyarázza a feltételezett *mét* (*megy*) szóból, vagyis a név annyit jelentene, mint *Kecskejárás*, *Kecskelegelő* s a nevet az eredetileg kir. udvarnok-telep „nagyszerű kecsketenyészetétől kapta“. Még vigasztalja is polgártársait, hogy ne röstelkedjenek, hogy elődeik kecskepásztorok voltak. Akkor persze Kecskemét még kisebbszerű falu lehetett.

A név második tagjában csakugyan *megye*, *megya* = mesgye, határ, szél, vég stb. jelentésű szavunkat tételvezhetjük fel. Ez összetett.